

УДК 330.3

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF NATIONAL ECONOMY SUSTAINABILITY AND HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Sarychev V.I. / Саричев В.І.*d.e.s., prof./ д.е.н., проф.*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8544-9901>**Koranychuk K.O. / Копаничук К.О.,***postgraduate student / аспірант*ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-4811-7392>*University of Customs and Finance, V.Vernadskogo 2/4, 49000**Університет митної справи та фінансів, Дніпро, В. Вернадського 2/4, 49000*

Анотація. В роботі досліджуються теоретико-методологічні засади забезпечення стійкості національної економіки та людського розвитку в Україні в умовах глибоких соціально-економічних трансформацій і зовнішніх викликів, спричинених воєнною агресією, глобальними кризами та внутрішніми структурними диспропорціями. Автори розглядають стійкість не лише як економічну категорію, а як комплексну характеристику, що охоплює здатність економіки, інституцій та людського потенціалу адаптуватися, зберігати функціональність і розвиватися в умовах нестабільності.

У роботі акцентовано увагу на необхідності поєднання економічного та гуманітарного виміру в дослідженні стійкості. Обґрунтовано, що безвідновне виснаження людського капіталу, зростання соціальної нерівності, демографічна криза й деградація освіти становлять не меншу загрозу для національної безпеки, ніж макроекономічна нестабільність. Запропоновано авторське бачення стійкості як інтегративної категорії, що передбачає баланс між економічною ефективністю, соціальною справедливістю та сталим розвитком людського потенціалу.

На основі проведеного аналізу сформульовано принципи побудови нової парадигми соціально-економічного відновлення, в центрі якої має перебувати людина як носій розвитку. Обґрунтовано необхідність переходу до стратегічного планування на засадах стійкості, інклюзії та інноваційності. Стаття сприяє формуванню цілісного уявлення про потенціал стійкості як ключового чинника відбудови й подальшого розвитку України в посткризовий період. У сучасних умовах глобальних викликів, зокрема збройної агресії проти України, пандемій та економічних криз, питання стійкості національної економіки та людського розвитку набуває особливої значущості. Стійкість економіки визначає здатність країни адаптуватися до змін, зберігати функціональність та забезпечувати добробут населення. Людський розвиток, як інтегральний показник якості життя, є ключовим чинником забезпечення економічної безпеки та сталого розвитку держави.

Ключові слова: національна економіка, стійкість, людський розвиток, безпекове середовище, економічні системи

Вступ.

Сучасна Україна перебуває у фазі глибокої соціально-економічної турбулентності, спричиненої повномасштабною війною, руйнуванням

інфраструктури, масовою міграцією населення, зниженням продуктивності економіки та ерозією соціального капіталу. У цих умовах проблема забезпечення стійкості національної економіки та людського розвитку набуває особливої актуальності як з точки зору відновлення країни, так і з позицій довгострокового стратегічного розвитку.

Традиційні моделі економічного зростання не враховують глибину антропогенних, демографічних та гуманітарних викликів, які постали перед Україною. Підходи до оцінювання економічної стійкості часто обмежуються макроекономічними індикаторами, залишаючи поза увагою якість людського розвитку, інституційну довіру, доступ до освіти й охорони здоров'я. Такий фрагментарний підхід унеможливорює побудову цілісної системи формування політик, здатних забезпечити адаптивність і витривалість країни в умовах багатовекторних загроз.

Отже, актуальним постає теоретико-методологічне осмислення поняття стійкості як міждисциплінарної категорії, яка поєднує економічні, соціальні, демографічні та гуманітарні виміри. Це потребує глибокого аналізу внутрішніх і зовнішніх чинників, що визначають здатність держави зберігати і розвивати свій потенціал навіть у критичних умовах.

Питання стійкості національної економіки та людського розвитку досліджувалися багатьма вітчизняними науковцями. Зокрема, В.М. Геєць у своїх роботах розглядає феноменологію взаємодії суспільства, держави та економіки, акцентуючи увагу на необхідності структурних реформ для забезпечення стійкості. А.В. Бойко аналізує механізми забезпечення стійкості економіки України до глобальних викликів і ризиків сучасності. О.О. Резнікова досліджує національну стійкість в умовах мінливого безпекового середовища, пропонуючи міждисциплінарний підхід до її забезпечення.

Основний текст.

У світовій практиці науковці, управлінці та економісти, усвідомлюючи наслідки впливів на суспільство і державу турбулентності економічних процесів, глобальності викликів сучасності, активно використовують у науковому

економічному обігу поняття «стійкість» щодо різних явищ і процесів. Під стійкістю економіки до шоківих впливів розуміється здатність економічної системи країни протистояти, адаптуватися і відновлюватися після потрясінь різної природи. Останнє означає достатньо критичну важливість такої властивості економіки, як стійкість.

Таким чином, стійкість національної економіки – це її здатність до збереження функціональності, самовідновлення та адаптації в умовах зовнішніх і внутрішніх шоків, зокрема політичних, економічних, екологічних або соціальних.

Згідно з підходами В.М. Геєця, вона ґрунтується на принципах системності, адаптивності та інституційної спроможності. [3]

До основних характеристик стійкості включають: динамічність – здатність до змін без втрати основних функцій; гнучкість – адаптація до нових викликів (наприклад, енергетичних, військових, фінансових); резильєнтність – здатність до відновлення після кризи; самоорганізація – внутрішній механізм підтримки балансу між секторами.

Теорія стійкості все більше застосовується як підхід до розуміння динаміки економічних систем в умовах негативних зовнішніх впливів та основ державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. Теорія стійкості вивчає такі характеристики економічної дійсності, як: нелінійна динаміка, порогове значення, невизначеність і несподіваність. Методологічна основа вивчення стійкості базується на таких підходах:

1. Системний підхід: розгляд економіки як цілісної системи, де взаємодіють підсистеми (реальний сектор, фінансовий сектор, державне управління).

2. Сценарний аналіз: моделювання розвитку подій за різних умов (наприклад, криза, війна, відновлення).

3. Кластерний аналіз: визначення ключових секторів, здатних втримати економіку у стійкому стані.

4. Інституційний підхід: оцінка ролі інституцій в забезпеченні економічної стабільності.

Ключовими чинниками стійкості є: рівень диверсифікації економіки; внутрішній попит як драйвер економічного зростання; наявність сильних локальних виробничих ланцюгів; фінансова автономія та прозорість державного бюджету; зовнішньоекономічна збалансованість.

При забезпеченні стійкості національної економіки визначальну роль відіграє людський капітал.

Незважаючи на різнобічність поглядів щодо трактування сутності людського капіталу, дослідники сучасної теорії людського капіталу погоджуються, що людський капітал означає не тільки вроджені здібності людини, запас знань, навичок та досвіду, а й здатність та надану державою чи компанією можливість безперервно навчатися та вдосконалюватися в тій чи тій професійній сфері.

Людський капітал – це сукупність знань, навичок, здоров'я та компетентностей, якими володіє людина і які визначають її здатність до продуктивної діяльності. Він не лише фактор виробництва, а й стратегічний ресурс стійкого розвитку. [4]

До складових людського капіталу відносять:

- освіта і навички – якість шкільної, професійної та вищої освіти;
- здоров'я населення – доступ до якісної медичної допомоги;
- інституції розвитку – наявність ефективної системи зайнятості, перекваліфікації, соціальної мобільності;
- культурний капітал – цінності, довіра, громадянська відповідальність.

Низький рівень стійкості національної економіки знижує можливості держави забезпечувати стійке економічне зростання та суспільний розвиток. Потрібні нові підходи до вивчення економічних викликів, а також сприяння постійному вдосконаленню аналітичних рамок і консультацій з питань політики у сфері економічної безпеки. Роль людського капіталу у зміцненні економіки характеризується: підвищенням продуктивності праці та конкурентоспроможності; створення інновацій та трансфер технологій; розширення інтелектуального потенціалу країни; зниження соціальних ризиків,

що сприяє стабільності.

За підрахунками міжнародних індексів (HDI, GCI), держави з високим рівнем людського капіталу демонструють кращу стійкість до криз, швидше відновлюються та адаптуються.

Стойкість національної економіки визначається як здатність економічної системи протистояти зовнішнім та внутрішнім шокам, зберігаючи при цьому функціональність та здатність до самовідновлення. Основними факторами, що впливають на стійкість, є:

- економічна диверсифікація – розмаїття секторів економіки, що знижує залежність від окремих галузей;
- фінансова стабільність – здатність фінансової системи ефективно функціонувати в умовах криз;
- інституційна спроможність – ефективність державних інституцій у прийнятті та реалізації рішень;
- інноваційний потенціал – здатність економіки впроваджувати нові технології та рішення.

Людський розвиток охоплює рівень освіти, охорони здоров'я, доходів та соціального забезпечення населення. Він є не лише результатом економічного зростання, але й його рушієм. Інвестиції в людський капітал сприяють підвищенню продуктивності праці, інноваційності та соціальній стабільності.

Між економічною стійкістю та людським розвитком існує тісний взаємозв'язок. Стійка економіка забезпечує необхідні ресурси для розвитку людського потенціалу, тоді як високий рівень людського розвитку сприяє зміцненню економічної стійкості через підвищення продуктивності, інноваційності та соціальної згуртованості.

В українській науці здійснюється вивчення економічної безпеки держави як інтегральної характеристики стану економічної системи, що включає оцінювання стану взаємопов'язаних структурних складових: макроекономічну, інвестиційну, інноваційну, фінансову, соціальну, зовнішньоторговельну, енергетичну, продовольчу, демографічну безпеку. При цьому економічна

безпека є складовою системи більш високого рівня – національної безпеки. Із наведених формулювань економічної безпеки та сутнісних характеристик стійкості системи слідує, що стійкість економічної системи країни є фундаментом, на якому формується її економічна безпека, мета останньої, зокрема, полягає у недопущенні нераціонального використання національного багатства, його перерозподілу на користь конкуруючих країн.

Одним із ключових питань у формуванні державної політики у сфері національної безпеки і стійкості є вибір моделі забезпечення національної стійкості, яка визначає специфіку організації системи забезпечення національної стійкості, що найбільше відповідає потребам конкретної держави та її суспільства. Це передбачає насамперед визначення цілей, пріоритетів, особливостей організації системних зв'язків, конкретного набору механізмів забезпечення національної стійкості – ключових параметрів для організації системи забезпечення національної стійкості. [2]

Оцінювання стійкості національної економіки базується на системі індикаторів, що відображають внутрішню стабільність, адаптивність до зовнішніх впливів та здатність до розвитку. Основні підходи:

Індикативний підхід. До його визначення застосовується система ключових показників: темпи економічного зростання (ВВП), рівень безробіття, інфляція, обсяг державного боргу до ВВП, дефіцит/профіцит бюджету, рівень експорту/імпорту.

Індексна оцінка передбачає формування інтегрального індексу економічної стійкості (ІЕС) та розрахунок за методом нормалізації показників та вагового середнього, а також можливе залучення міжнародних індексів (WEF, World Bank).

SWOT-аналіз економічної системи, який характеризується визначенням сильних та слабких сторін, можливостей і загроз.

Сценарне моделювання, як побудова моделей розвитку за умов кризових змін (наприклад, воєнного стану, енергетичної кризи). [1]

Системний аналіз конкретної моделі забезпечення національної стійкості

дає можливість встановити, наскільки ефективно та швидко система реагує на сигнали, що надходять із безпекового середовища у вигляді небезпечних тенденцій, процесів, явищ, а зрештою, загроз і кризових ситуацій. Результати, одержані під час аналізу, свідчать про відповідність або невідповідність обраної моделі цілям її функціонування.

У контексті забезпечення національної стійкості формування мережі ситуаційних центрів є важливим, але не єдиним елементом у системі раннього виявлення і попередження загроз. Принцип широкої взаємодії передбачає активне залучення громадянського суспільства на всіх етапах циклу забезпечення національної стійкості, а також створення постійних двосторонніх каналів комунікацій.

За результатами досліджень НАН України (зокрема Інституту економіки та прогнозування), рівень стійкості української економіки у 2023–2024 рр. коливався на межі середнього, з домінуванням адаптивної стійкості (екстрене реагування, а не стратегічне забезпечення).

До проблемних зон забезпечення рівня стійкості національної економіки є: висока залежність від зовнішньої фінансової допомоги; нестабільність фіскальної політики; низький рівень промислової диверсифікації; логістичні бар'єри та блокади експорту; деградація інфраструктури через війну.

Для досягнення стійкості економічної системи України у воєнний і поствоєнний періоди важливими є такі напрямки:

1. Реформування структури економіки: перехід від сировинної моделі до інноваційної; підтримка малого та середнього бізнесу.
2. Фінансова стабілізація: розширення бази оподаткування; прозора монетарна політика НБУ; контроль за державним боргом.
3. Інституційна модернізація: посилення антикорупційних органів; цифровізація публічного управління.
4. Інвестиції в людський капітал: освіта, охорона здоров'я, психологічна реабілітація; реінтеграція ветеранів та ВПО в економічну діяльність.
5. Залучення міжнародної допомоги: координація з ЄС, МВФ, Світовим

банком; програми післявоєнної реконструкції (наприклад, «план Маршалла» для України).

Людський капітал слід сприймати як важливе джерело ефективності інноваційної економіки: з точки зору потенціалу забезпечення конкурентної переваги важливою є його цінність, унікальність та стабільність. Якість людського капіталу визначається рівнем знань і навичок працівників, що проживають на території країни. [6]

Таким чином, різні підходи до розуміння сутності людського капіталу суттєво вплинули на методи його оцінки. Відповідно, оцінка людського капіталу здійснюється залежно від таких підходів на мікро- та макрорівні: людина сама є капіталом; людський капітал – це сукупність успадкованих та набутих людиною здібностей; людський капітал – ресурс, який використовується фірмами для отримання свого доходу.

Висновки. Були розглянуті основні засади стійкості національної економіки і визначено, що це складне і багатостороннє поняття, яке передбачає здатність економічної системи країни не тільки витримувати, адаптуватися, але й відновлюватися після зовнішніх негативних впливів. Вона проявляється під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Зовнішні фактори впливають на національну економіку через такі канали взаємодії у світовій економіці, як зовнішня торгівля, іноземні інвестиції та кредити. У природно-екологічному, соціально-демографічному, фінансово-виробничому, політико-правовому та інфраструктурному середовищах формуються внутрішні фактори, які також визначають рівень стійкості національної економіки до зовнішніх негативних впливів. Перспективи подальших досліджень пов'язані із вивченням реагування економіки на дію негативних зовнішніх впливів упродовж тривалого періоду, науковим обґрунтуванням механізмів та інструментів забезпечення стійкості національної економіки.

Були отримані результати, щодо забезпечення стійкості національної економіки та людського розвитку в Україні, які вимагають комплексного підходу, що включає: реалізацію структурних реформ для диверсифікації

економіки; зміцнення фінансової системи та інституційної спроможності держави; інвестування в освіту, охорону здоров'я та соціальний захист населення; сприяння інноваційній діяльності та розвитку людського капіталу.

Література:

1. Бойко А.В. Механізми забезпечення стійкості економіки України до глобальних викликів і ризиків сучасності. – Економіка та управління національним господарством, 2010.

2. Бойко А.В., Шкуропадська Д.Б., Гладка Ю.А. Стійкість економіки: оцінювання та забезпечення. – К.: КНТЕУ, 2021. – 444 с. ISBN 978-966-629-977-5 DOI: <http://doi.org/10.31617/m.knute.2019-891>

3. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2009. – 864 с.

4. Єрохін С.А., Штань М.В., Павлов В.В. Людський капітал в системі джерел розвитку національної економіки на інноваційних засадах. – Менеджмент, 2021.

5. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. – К.: НІСД, 2022. – 456 с.

6. Саричев В.І. Імперативи людського розвитку в теорії формування людського капіталу. Ефективна економіка, 2011. № 11. - URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1304> (дата звернення: 07.05.2025).

References

1. Boiko, A. V. (2010). *Mechanisms for ensuring the stability of Ukraine's economy to global challenges and risks of modernity*. Economics and Management of the National Economy.

2. Boiko, A. V., Shkuropadska, D. B., & Hladka, Y. A. (2021). *Economic stability: evaluation and provision*. Kyiv: KNTEU. ISBN 978-966-629-977-5. <https://doi.org/10.31617/m.knute.2019-891>

3. Heiets, V. M. (2009). *Society, state, economy: phenomenology of interaction and development*. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine.

4. Yerokhin, S. A., Shtan, M. V., & Pavlov, V. V. (2021). Human capital in the system of sources for the development of the national economy on an innovative basis. *Management*.

5. Reznikova, O. O. (2022). *National resilience in a changing security environment*. Kyiv: NISS.

6. Sarychev, V. I. (2011). Imperatives of human development in the theory of human capital formation. *Efficient Economy*, (11). <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1304> (Accessed: May 7, 2025).

Abstract. *The purpose of the article is to study the theoretical and methodological principles of ensuring the sustainability of the national economy and human development in Ukraine in the context of deep socio-economic transformations and external challenges caused by military aggression, global crises, and internal structural imbalances. The authors view resilience not only as an economic category, but as a complex characteristic that encompasses the ability of the economy, institutions, and human potential to adapt, maintain functionality, and develop in the face of instability.*

The article contributes to the formation of a holistic understanding of the potential of resilience as a key factor in the reconstruction and further development of Ukraine in the post-crisis period. In the current conditions of global challenges, in particular armed aggression against Ukraine, pandemics and economic crises, the issue of resilience of the national economy and human development acquires particular importance. Economic sustainability determines a country's ability to adapt to change, maintain functionality, and ensure the well-being of its population.

Keywords: *national economy, sustainability, human development, security environment, economic systems*

Статтю надіслано: 15.05.2025 г.

© Саричев В.І., Копаничук К.О.